

Мирјана Бојанић Тирковић (Ниш)

Стратегије читања приповетке ДЕЦА Ива Андрића

У више од осам деценија дугој историји рецепције Андрићеве приповетке ДЕЦА уочавамо не само њену инспиративност за различита контекстуална и интердисциплинарна тумачења већ и њен велики значај, између осталог потврђен заступљеношћу у наставним плановима и програмима прописаним од стране министарстава више држава, што доприноси и њеном великом утицају на формирање личности читаоца од основношколског узраста, па надаље. Циљ овог рада је указивање на неколико доминантних аспеката интерпретације приповетке ДЕЦА иманентних Андрићевој поетици и заступљених међу савременим читањима дела овог писца. Тежиште рада је на следећим проблемима: анализи приповетке ДЕЦА у наставној пракси, кроз могуће оквире читања (формални, контекстуални – поетички и интернационални тематски оквир) и кроз примену савремених когнитивнонаратолошких концепата читања као урањања, трансфукционалног идентитета групног лика дечје дружине и поетике описа. Завршни део рада представља нацрт деконструктивистичког читања Андрићеве приповетке ДЕЦА са аспекта Кјеркегорове филозофије егзистенцијализма. У закључку рада ревалоризује се уметничка вредност приповетке ДЕЦА из угла савремених методолошких парадигми.

1. Историја рецепције приповетке ДЕЦА у наставној пракси

Од 1935. године објављивања до данас, приповетка ДЕЦА удружила је бројну и наизглед дијаметрално супротну читалачку публику најмлађег и старијег узраста. Ова приповетка дуго је била обавезно градиво у наставном плану Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије као обавезна наставна јединица у осмом разреду основне школе¹, док се по последњем, ревидираном (и методолошки иновираним) наставном плану и програму основношколског образовања у Републици Србији она може супституисати по избору аутора читанке (или наставника) другом приповетком из круга Андрићевих приповедака о деци.² Оглед Ненада Величковића (2012: 103–109) о Андрићевој

¹ В. <https://zuov.gov.rs/zakoni-i-pravilnici/#1610656112041-e410e47d-a7ef> (15. 9. 2021)

² Претпостављамо да се у Наставном плану и програму за осми разред основне школе из 2019/2020. године алудира на избор из Андрићеве прозе обједињен насловом ДЕЦА, са интенцијом коришћења у виду лектире за основну школу. Без обзира на наведену претпоставку, у раду се опредељујемо за формулацију „циклус приповедака о деци“ јер би одређење

заступљености у школским читанкама у Босни и Херцеговини показује да је дело наведеног писца присутно у наставним плановима основне и средње школе и да је сам Андрић кроз наставни план представљен као српски, хрватски или босански књижевник „*zavisno od toga prema kojem nacionalnom (hrvatskom, srpskom ili federalnom/bošnjačkom) nastavnom planu i programu je udžbenik sačinjen, ili se ta kvalifikacija izostavlja*“ (Veličković 2012: 103). И овде се Андрићева заступљеност у наставним плановима и програмима тумачи кроз тематизовање одрастања и (више) историје и културе Босне и Херцеговине. У наставном плану Републике Српске од 2008. године заступљени су Андрићев есеј МОСТОВИ и приповетке: АСКА И ВУК, ПРИЧА О КМЕТУ СИМАНУ И КОСА. Међу изборним текстовима у читанкама на овом простору може се наћи прича ДЕЦА У ДВОРИШТУ, чија је методичка апаратура усмерена ка афирмацији креаторске улоге маште у дечјем свету (нав. према: Veličković 2012: 106). Од опсежнијих огледа о методичком аспекту Андрићеве приповетке ДЕЦА у старијим разредима основне школе издвајамо итоимени текст Марине Токин (2012: 341–348). У овом контексту значајни су и радови Марице Лиовић (2019: 433–450) о мотиву светла и таме у збирци ДЕЦА и мотиву страха у кратким причама поменуте збирке (Liović Grigić 2012: 277–287).

Преглед научно-стручних текстова о методама обраде приповетке ДЕЦА у основношколском образовању показује њену нарочиту инспиративност за огледне и корелативне часове и радионице за превенцију насиља, при чему се тема насиља са опште равни преноси на друштвеноисторијски контекст (Холокауст), а у методолошком контексту корелативно сагледава са другим врстама уметности (нпр. са сликарством – сликом КРИК Е. Мунка).³ У односу на методичке обраде приповетке ДЕЦА као изазова стваралачкој настави књижевности (Ивановић 2014: 105–117) заступљенија су тумачења Андрићевих приповедачких и стилских одлика, те композиционих карактеристика његове прозе на примеру ове приповетке.⁴ Ређи, али драгоцени су примери ранијег проучавања приповетке ДЕЦА у контексту јужнословенских књижевности, у корелацији са Крлежиним делом које такође тематизује детињство (Prelević 1989), али и у ширем контексту европске

„за децу“ сузило нивое читања (односно тумачења) ове приповетке, што је у супротности са интенцијом нашег рада.

³ Уп. Наташа Николић, ПРИПОВЕТКА ДЕЦА У НАСТАВНОЈ ПРАКСИ: РАДИОНИЦА ЗА ПРЕВЕНЦИЈУ НАСИЉА (90 МИНУТА), *Јеврејска дигитална библиотека*, <http://jevrejskadigitalnabiblioteka.rs/bitstream/id/2123/BOO1522nikolicdeca.pdf> (10. 9. 2021)

⁴ Уп. Јована Илић, ИВО АНДРИЋ, ДЕЦА: ОБРАДА, РТС Планета „Моја школа“, <https://mojaskola.rtsplaneta.rs/show/2087135/615/os8-srpski-jezik-i-knjizevnost-124-cas-ivo-andric-deca-obrada> (17. 8. 2021).

књижевности (интертекстуално сагледавање према роману ЕМИЛ ИЛИ О ВАСПИТАЊУ Жана Жака Русоа из 1762).⁵

Андрићева приповетка ДЕЦА често се користи као грађа на часовима вежби у оквиру курсева Тумачење књижевног дела (летњи семестар прве године) и Теорије читања и интерпретације (зимски семестар треће године) Основних академских студија Србистике на Филозофском факултету у Нишу, где су студентима при анализи ове приповетке нарочито инспиративни следећи проблеми: проблем мотива и мотивације, приповедач и облици приповедања, књижевни лик и наратер, конкретизација места неодређености, контекстуално читање (текстови у сенци).⁶

2. Оквири и уоквиравања приповетке ДЕЦА

Сагледавање приповетке ДЕЦА у контексту сабраних и изабраних дела Ива Андрића открива њен повлашћен статус у односу на остале Андрићеве приповетке о деци. Ова приповетка је паратекстуална одредница неколико издања избора из Андрићеве прозе.⁷ С друге стране, и када је наткриљена насловом ИЗАБРАНА ПРОЗА: ПРИПОВИЈЕТКЕ (*Растко*, <https://www.rastko.rs/rastko/delo/12297>), приповетка ДЕЦА бива истакнута другим паратекстуалним маркерима (цитатом из приповетке као мотом збирке и сл.). Позиционирање приповетке ДЕЦА у изборима из Андрићевих приповедака је различито: чешће у првој трећини збирке, спорадично у последњем сегменту, али у погледу распореда уочава се учесталије „увезивање“ са Андрићевом приповетком ПРОЗОР као њеним претходником (уводником). Семантички, приповетка ДЕЦА, у контексту теме страха као средишње у кругу Андрићевих приповедака о деци, заиста је градус пре (или после) приповетке ПРОЗОР⁸ која појам (и проблем) страха шири из интимног простора ка суштинском сачинитељу живота.

2.1. Приповетка ДЕЦА у контексту Андрићеве форме исповести

⁵ В. Зона Мркаљ, Иво Андрић у ЧИТАНКАМА ПРОШЛОГ И ОВОГ ВЕКА. In: *Братство*, XXI. С. 25–37. и Милатовић, Вук. *Књижевност Иве Андрића у настави*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1996.

⁶ Закључак је изведен на основу наставног рада аутора овог текста на часовима вежби из теоријско-методолошких предмета на студијском програму Србистике Филозофског факултета Универзитета у Нишу у периоду 2015–2020.

⁷ В. I. Andrić, DECA (PRIPOVETKE). In: *Sabrana djela, knjiga deveta*, priredili Petar Džadžić i Muharem Pervić, Zagreb 1963; И. Андрић, ДЕЦА И ОДАБРАНЕ ПРИПОВЕТКЕ, Чачак: Пчелица; Иво Андрић, ДЕЦА И ДРУГЕ ПРИПОВЕТКЕ, Нови Сад: Ризница лепих речи и др.

⁸ Уп. I. Andrić, DECA (PRIPOVETKE), u: *Sabrana djela, knjiga deveta*, priredili Petar Džadžić i Muharem Pervić, Zagreb 1963.

Средишњи мотиви Андрићевог стваралаштва, страх и страдање, те исповедна форма њиховог наративног уобличавања, заступљени су већ у једној од његових првих песама БЛАГА И ДОБРА МЕСЕЧИНА (*Босанска вила*, 1911); још је важније да ти мотиви, карактеристични за потоњи круг Андрићевих приповедака о деци, иницијално имају амбивитетан (дуални) статус. Месечина као атрибут и метафора страдања, у исти мах је *блага и добра*, и *молитвено сребрена*, из чега наслућујемо да се мотив страдања у Андрићевом делу може тумачити и као лични избор (човека), и кроз призму предодређености (као усуд човекове судбине). Дијахронијски преглед Андрићевих дела исповедне форме показује да се ни сам мотив (ни форма) исповести, те ни њен „слушалац“ не могу тумачити у истом кључу: у потоњој Андрићевој прози, којој припада и приповетка ДЕЦА, исповеда се човек који је упио велико животно искуство, и који је и сам написао много „умних и узбудљивих“ (Тартаља 2011: 11) реченица о страдању. Константа приче (наративизације) мотива страха и страдања, односно Андрићеве исповести, јесте формирање идеје кроз осећања:

Он [Андрић, прим. МБЋ] не полази од чистог размишљања, већ под притиском осећања размишља. Отуда код њега много лиризма, који је, иако прожет племенитом мисаоношћу, баш зато садржајно емотивнији у својим сентименталним особинама (Богдановић 2011: 56).

И Велимир Живојиновић (2011: 59), тумачећи приповедачко дело Иве Андрића, истиче равномерну усклађеност строгог научног проматрања, даровитог поетског уживљавања и филозофског пројцирања.

И сам метод исповести извориште има у Андрићевим песмама (у прози). У приповеткама Андрић остаје веран иницијалном тумачењу читаочевог хоризонта очекивања:

Читалац очекује осећања која прелазе на њега без видљивог посредника. Уместо романтичарског исповедања и тражењем одушка својим осећањима, прави је писац према Андрићевом схватању сав заокупљен темом коју изабере (Тартаља 1979: 291).

Поистовећивање са предметом обраде и „проговарањем“ (из) самог стања (ствари) примећујемо и у поступку обликовања приповетке ДЕЦА која остварује управо Андрићев очекивани рецепцијски учинак.

С друге стране, Андрић дели Балзаково (поетичко) уверење да нема непристрасних, чистих посматрања; често цитира Балзака када говори о „објекту“ и начину уметничког (и уметниковог) посматрања:

Само непризнате душе и јадници умеју да посматрају јер њих све вређа и јер запажање произилази из патње. Памћење задржава само оно што је болно (према: Тартаља 1979: 289).

2.2. НЕМИРИ као оквир читања

Приповетка ДЕЦА тематизује лик победника и пораженог. Индивидуализација наведеног лика комплексне карактеризације, „пораженог победника“, подједнако сложеног значења, нимало случајно започиње у Андрићевим НЕМИРИМА (1910)⁹, при чему паратекстуални појам означава перманентно стање овог транстекстовног, трансфикционалног јунака Андрићеве прозе, чија је једна од манифестација приповедно и доживљајно *ја* проседог инжењера/дечака у приповеци ДЕЦА. У том погледу индикативна је песма у прози ИЗНАД ПОБЈЕДА у циклусу НЕМИР ДАНА.¹⁰ У збирци НЕМИРИ ову песму следи лирски запис у прози ДЈЕЦА који, у пренесеном значењу, „умножава“ победника – пораженог, осветљавајући његову чистоту (невиност) пред (не)могућношћу избора и неумитности. Један детаљ из записа ДЈЕЦА, *глад у лакомим очима*, биће реинтерпретиран управо у истоименој Андрићевеј причи из 1935. године кроз глад за осећајем надмоћи. *Ваша победа има ниско чело и црвене очи. У побједника је немиран поглед*, записује Иво Андрић у песми ИЗНАД ПОБЈЕДА (71), упућујући реципијента на читаву скалу значења и осећаја победе, те на њено наличје. *Побједници су слијети, дрхте и горе, и немају ништа до своје дивље пламене радости иза које остаје пепео* (ИЗНАД ПОБЈЕДА, 71); из *пепела* – душевног бола, трауме ретроспективно ће се развијати прича Андрићеве приповетке ДЕЦА. Већ ту, (у) *немирима*, закључује се да *побједе нема, него увијек и свуда, код поражених једнако као и код побједник, напаћен и понижен човјек*. Након збирке НЕМИРИ, а пре приповетке ДЕЦА, Андрић ће објавити још једну песму о *победнику*. У истоименој песми (ПОБЕДНИК, *Мисао*, 1922) Андрић победника (Давида) дочарава у тренутку када је савладао горостасног противника; стојећи над одсеченом противниковом главом, сам, *немиран*, окружен звуцима (покличом Јевреја), победник преноси свој доживљај победе: *Ко би рекао да је овако мрачно у душама хероја! Уз сакрализацију победе, у овој песми први пут се тематизује њена тегобност (терет): дело које стоји неопозиво за њим толико је веће од њега да се не може поднети*. Уз аудитивне сензације, победа (тачније осећај/доживљај победе) приказан је тактилно (кроз амбивитетни осећај студени и огња, те осећај тврдоће земље), визуелно (мрак) и густаторно (горчина). Дакле, већ у првим Андрићевим делима победа се приказује кроз вишеструки чулни доживљај, у својој полисемији. Нимало парадоксално, победа се приказује унутрашњим чулом вида (душом *слепог* победника).

⁹ Важно је додати да је детињство иницијална реч/проблем/рефлексија Андрићевих НЕМИРА.

¹⁰ О тематској линији и параболу о победи у Андрићевом делу опширније в. Делић 2012: 181–194.

2.3. ДЕЦА у контексту Андрићеве интернационалне теме

Андрићева дела вишеструко су разматрана „у клопками различитих светова“. Међу таквим огледима је и истоимени текст Светозара Кољевића (2012: 37) који, полазећи од ТРАВНИЧКЕ ХРОНИКЕ и крећући се на синхроним и дијахроним плану ка исходишту и универзалним мотивима којима се дата тема конкретизује у Андрићевом делу, закључује да Андрић приказује (и приповеда) не само слику сусрета различитих култура на општем плану већ и личне драме које из тих (таквих) сусрета проистичу, потцртавајући, као допринос, „раскринкавање предрасуда које поједине заједнице гаје према свему што им је страно“. Темелј датих приповедачких разматрања налазимо у Андрићевој првој збирци ЕХ РОНТО; већ ту се наслућује тежња Андрићевих потоњих приповедача да прикажу *неумољиву равнотежу која влада у нашим односима* (Andrić 2018: 13), а која исходиште (извор и ушће) има у животу самом где *страдање и гријех [...] употпуњују као калуп његов одљевак* (Andrić 2018: 13).

У Андрићевој приповедној прози, књижевни ликови Јевреја заступљени су најпре у приповеци ЛЈУБАВ У КАСАБИ; у њој се и назначује симболички оквир тумачења њихове судбине као карактеристике људске судбине уопште. Приповетка ДЕЦА настала је у време Хитлеровог доласка на власт и почетка антисемитских прогона и погрома. Из данашње перспективе, она је *mise en abyme*¹¹ шире, светске приче о Холокаусту. У њој су садржани типови актера најстрашнијих историјских догађаја у вези са једним националом. У потоњим Андрићевим приповеткама и есејима из јеврејског круга ликови Јевреја избијају у први план било епонимом (СЕЋАЊЕ НА КАЛМИЈА БАРУХА, 1952; ИСАК САМОКОВЛИЈА, 1955) или путем хронотопа који у дословном и пренесеном значењу слика и сублимира њихову историјску судбину (НА ЈЕВРЕЈСКОМ ГРОБЉУ У САРАЈЕВУ, 1954).

2.4. Групни лик дечје дружине и његов трансфикционални идентитет као оквир читања

Иако временски удаљена мало више од деценије, и (одељена) размеђена Другим светским ратом, СТРАШНА ИГРА Десанке Максимовић (1946) тематско-мотивски најбоље кореспондира са Андрићевом приповетком ДЕЦА. Оно што је имплицирано (наслућено) Андрићевом приповетком ДЕЦА експлицирано је и у потпуности оваплоћено у СТРАШНОЈ ПРИЧИ: дечак у бруталној и злослутној игри унезверене деце, у данима масовних одвођења и погубљења Јевреја, узвикује свирепу команду *Уза зид!*, трудећи се да страшним гласом „дочара грозу“. У

¹¹ О концепту наративне редупликације („*mise en abyme*“) в. Милосављевић Милић 2014: 29–52.

приповетки ДЕЦА тежиште је на доживљају дечје игре и на њеној рефлексiji уобличеној формом исповести која ре-структурира и само искуство. Обликован са велике временске дистанце, наратив Андрићеве ДЕЦЕ задобија обресе велике, у исти мах интимне и универзалне (аутобиографско-мемоарске) прозе о малим (и „малим“) људима.

3. Уроњено читање приповетке ДЕЦА

3. 1. Поетика описа у приповеци ДЕЦА

У ЗНАКОВИМА ПОРЕД ПУТА Андрић (1976^b: 284) записује следећу аутопоетичку мисао: *Снима се на сунцу и само помоћу сунчеве светлости, али да би се слика изазвала, потребан јој је потпуни мрак.* Већ на основу једног у низу Андрићевих аутопоетичких исказа можемо закључити да је *проникнути* кључна реч његове дефиниције описа. Из овога произилази слутња да се поменути метод не односи само на психолошко стање јунака као тип описа већ се из овог угла може деконструисати „чистота“ дескрипције (пејзаж). Метод „проникнућа“ појашњен је у пишчевој БЕЛЕЖНИЦИ БР. 3 из 4. марта 1944:

Књижевност се прави од заборављених запажања и утисака, понајвише од таквих који су неприметно – али не и случајно – ушли у нас, лежали ту годинама, на дну најдубљег заборава и искрсли у једном од оних чудних тренутака кад слике ничу на хартији пред нама као да нам неко други казује (Нав. према: Тартаља 1979: 299–300).

Индикативан је и (по Тартаљи 1979: 313) сегмент изостављен из првог издања ЗНАКОВА ПОРЕД ПУТА (записа из Андрићеве рукописне заоставштине у периоду 1933–1941, постхумно објављених): *[...] редовно замисаљам унутрашњост тога човека у акцији, његов стомак, срце, плућа, мозак и жлезде, усредсређујући рад маште на онај орган који је при тој одређеној радњи највише запослен...* Методолошки заснован на начелу *non finito*¹², Андрићев опис је с естетске стране упечатљив. Андрићева поетичка мисао о опису развијала се и под утицајем Фројдових следбеника, те је и концепт блискости са предметом описа (приказивања) у Андрићевом делу деконструисан путем психолошке игре између идентификације са предметом и успостављања савршене дистанце.

Међу Андрићевим поетичким рефлексijaма о опису налазимо потоњу, савремену, когнитивнонаратолошку дефиницију описа. Упоредимо Андрићеве ставове о зависности снаге описа (и његове

¹² Из једног писма у рукописној заоставштини под датумом 1. јануар 1956, а захваљујући Иву Тартаљи (1979), сазнајемо да је писац био смео у скраћењима, али да је настојао да нађе одговарајућу меру.

уверљивости) од добро пронађене појединости (речи, обрта или карактеристичне ситнице) са тезом о наративним техникама у контексту теорије урањања (једне од савремених когнитивнонараторолошких теорија): Говорећи о снази описа, Мери-Лор Рајан истиче његову зависност од вешто изабраног детаља (нав. према: Милосављевић Милић 2014: 33).

На полу чисте дескрипције налазе се следећа својства: усмереност на објекат, односно референцијални садржај, визуелизација, блиско повезана са изазивањем естетске илузије оживљеног света, разграниченост светова, парадигматска организација и метонимијска јукстапозиција. Насупрот томе, у нарацији је присутна усмереност на телеолошку везу међу догађајима, чист ефекат одлагања, трансгресивне везе међу световима, фокус на промени стања у свету приче [...] . Заједничко за оба облика је то да су они у првом реду когнитивни (или семиотички) фрејмови и као такви мултифакторни (Милосављевић Милић 2016: 244).

У наставку овог поглавља показаћемо снагу и степен урањања које имплицирају Андрићеви описи у приповеци ДЕЦА.

Иницијални облик приповедања у приповеци ДЕЦА јесте управо облик приказивања (опис). Пре увођења, приповедач и садржај описа читаоцу су приближени путем пет деиктичких речи, а свега једне реченице (инципита у виду апелативног коментара и редуковане претприповести, а у функцији увођења унутрашњег/хомодијегетичког приповедача): *Наш друг, проседи инжењер, причао нам је једне вечери ово сећање из свога детињства*: [istakla: МБЋ] (Андрић 2011: 229).

У овој комуникативној ситуацији оквирни приповедач обраћа се колективном реципијенту, при чему антиципира садржај и циљ приче која ће бити „подељена“ са реципијентима: прича је, заправо, сећање једног проседог инжењера на ситуацију из свог детињства. Деиктике *једне* (вечери) и *ово* (сећање) имају за циљ приближавање наизглед туђег искуства реципијентима, олакшавајући „пролаз“ до тог искуства и омогући брже и непосредније урањање у њега, са циљем што потпунијег доживљавања и разумевања. Овај циљ рецепције остварује се и избором присвојног придева *наш*, чиме се додатно наглашава не само значај приче која ће бити испричана већ и њен „статус“ – проседи инжењер је „један од нас“, један у ланцу доживљавања и рецепције неке опште приче заступљене у детињству сваког од нас и сачуване дубоко у неком сеновитом, болном делу наше душе. Уједно, проседи инжењер је „наш друг“ – од својих реципијената, међу којима је и сваки појединачни читалац ове приче (јер га у ту позицију ставља оквирни приповедач уводним апелативом), очекује разумевање и самим тим растерећење терета свог сећања/савести. Оваква функција приче у сагласју је са експлицитном поетиком писца Ива Андрића (1961: 2):

Или можда приповедач својим делом треба да помогне човеку да се нађе и снађе? Можда је његов позив да говори у име свих оних који нису умели или оборени пре времена од живота-крвника, нису стигли да се изразе? Или то

приповедач можда прича сам себи своју причу, као дете које пева у мраку да би заварало свој страх? Или је циљ тог причања да нам осветли, бар мало, тамне путеве на које нас често живот баца, и да нам о том животу, који живимо али који не видимо и не разумемо увек, каже нешто више него што ми, у својој слабости, можемо да сазнамо и схватимо; тако да често тек из речи доброг приповедача сазнамо шта смо учинили а шта пропустили, шта би требало чинити а шта не (ГОВОР ИВЕ АНДРИЋА НА СВЕЧАНОЈ ВЕЧЕРИ У СТОКХОЛМУ, 2).

Прича проседог инжењера приповеда се управо у таквим, идеалним условима за суштинско разумевање оног што ће бити речено, што јесте једна у низу општих, вечитих прича, а уједно и део нашег искуства. Она ће бити испричана непосредно, гласом унутрашњег приповедача, проседог инжењера; стога се његове речи дословно наводе, а он, по канону приповедања у првом лицу, догађаје из свог детињства преламаће кроз призму доживљајног *ја* и приповедног *ја*. Иницијално, приповедани догађај биће приказан из прве наведене перспективе. Након апелативног коментара мења се илокуторна граница приповедања и прича се препушта гласу (можда шапату савести) унутрашњег приповедача.

У овој приповеци остварен је Андрићев „сан о идеалној комуникацији“ који Пер Јакобсон (2011: 75) у истоименом тексту описује на следећи начин: „два лица, приповедач и његов слушалац, састају се у затвореном простору, свако од њих има непосредан приступ кодовима другова и свака сметња, сваки шум у комуникацији пажљиво је одстрањен или искључен.“

Уз полазиште из *самих ствари које се описују [...], из сржи онога што сте изабрали за предмет и што читалац треба да види, схвати и осети* (Андрић 1976^а: 53), Андрић сматра да посвећеност предмету описивања мора бити праћена *живом свешћу о ономе што је том предмету сушта противност* (нав. према: Тартаља 1979: 303).¹³ Циљ описа, по Андрићу, јесте приказати *потпун, стваран, жив* предмет.

Прва реченица средишње приче унутрашњег приповедача садржи импликације једве важне интенције приче: одабир хронотопа Велике Недеље указује, у исти мах, на посебност и универзалност приче, на приватност/интимност и њено уздизање до општеважећег јер Велика Недеља, Страсна недеља (последња седмица Васкршњег поста) активира религијски оквир разумевања приче (у питању је период уздржавања од страсти, лоших мисли, самодисциплине и посвећености породици, себи, вери, духовности); и мимо овог религијског оквира, хронотор недеље буди оквир разумевања кроз породичну топлину, узајамну љубав, пожртвованост (недељу иначе проводимо са својом породицом у миру и

¹³ Уп. Код описа мора треба у нашој свести да је увек присутно дубоко потиснуто и невидљиво, али присутно – копно, код описа буре – тишина, код описа бола – задовољство, код зла – добро. Укратко: невидљиви *oppositum* (Андрић: 1935: 8).

хармонији). Међутим, контраст који уочавамо у опису природе кроз фокус приповедача – детета (али и колективног лика дечака коме припада и наш приповедач), где су заступљени детаљи попут *пусте земље* и *голих грана*, имплицира контраст на ширем плану приче (у њеној структури и у њеном идејном слоју). У наставку уводног сегмента унутрашње приче, који је превасходно у функцији конкретизације простора и времена приче, те у дочаравању атмосфере која условљава саму причу, потврђује се интенција обликовања ликова и приповедања кроз контраст: *неки* Миле и Палика, у садашњем времену приче неважни појединци у приповедачевом животном искуству; *неки* у значењу било који, и било када – заступљени у свим временима, на свим местима, и у свачијем животном искуству. *Неки*, у значењу негативни (ликови). Контраст у обликовању приче (и то контраст у виду бинарних опозиција: *добро – лоше* и др.) извире „са самог гла“ приче, из средине из које потиче приповедач, али из које потиче и аутор приче. То доприноси уверљивости приче, али овакав одабир теме осветљава ауторову интенцију још једног критичког преиспитивања универзалних друштвених феномена који су се у средини у којој је одрастао обликовали кроз верске и расне сукобе, те превредновање (деконструисање) ставова о поменутиим друштвеним питањима у којима се, такође, уочава контраст. Чин приповедања поприма димензије мисије у коју је посредно укључен аутор, а која се непосредно остварује кроз „индивидуалну“, интимну сторију која претендује на универзално важење.

3.2. Мотив лица у Андрићевој поетици описа

Док је књижевни лик, по речничкој дефиницији, „средишњи елемент структуре приповедног текста, носилац збивања, погледа на свет, схватања“ (Величковић 1994: 137), *лице* је у Андрићевој (1981: 62) поетици полазна тачка обликовања књижевног лика, односно *најјаче осветљени и најпривлачнији делић који ме* [Андрића, прим. МБЋ] *окружује. У њима* [лицима, прим. МБЋ] *су за мене уртани сви путеви света, [...] све могућности човекове, све што га држи и диже, све што га трује и одбија...*, открива даље Андрић (1981: 62) у есеју Лица. Лице је „облик, име и глас“ (Андрић 1981: 63) човекових маштања и (не)остварених могућности. И без овог (раз)откривања, читалац Андрићеве прозе у себи носи лица *виђена, а незнана, позната, а нова* (Андрић 1981: 61). У лицу Андрићевих јунака, као у огледалу, читалац себе (с)познаје.

Супротно од строгог књижевнотеоријског раздвајања лика насупрот лицу као мотиву или детаљу, *лик* и *лице* у Андрићевој поетици постају синоними, јединствени репрезенти непролазног, а (не)видљивог. Поступак обликовања својих ликова Андрић објашњава аналогно изградњи грађевине, и то не било које, већ цркве чији је најзначајнији

деталј фреска. Аутор се према њој (њему, лицу) односи у исти мах и као градитељ, и као ктитор, остављајући у „рукотворини“ аманет животу и судбини. (Књижевни) лик треба бити баш таква „грађевина“, *изнемогла и клонула пред непролазношћу* (Андрић 1981: 70), али и сама непролазна. Ауторов однос према лику најбоље се описује речју *љубав* у њеној духовној, библијској димензији. У сликању лица у Андрићевим делима преимућство има *нема боја* (ЛИКОВИ, Андрић 1981), а у обликовању ликова – „неми лик“, „с утиснутим жигом с амблемом и трајном поруком“ (Тартаља 1979: 72), који у Андрићевом делу постаје „средство неисцрпне симболике“.

У приповеци ДЕЦА један наизглед безначајан детаљ, наизглед употребљен по логици видног поља посматрача, постаје носилац комплексне семантике, узрастајући до симбола. Мотив ципела јеврејског дечака које је приповедач угледао *непомичне и грчевито припијене једну уз другу* (Андрић 2011: 123) И мотив сандала/ципела доприноси тумачењу ове „слике“ у религијском кључу: од Нармерове палете из 32. века пре нове ере, преко СТАРОГ ЗАВЕТА, (изуване) сандале упућују на поштовање светог места. У Андрићевој приповеци, само место (напуштени, рушевни мектеб) постаје место свете, одсудне борбе за живот и смрт, за иницијацију или пораз. У одсудном тренутку приповедачева перцепција лика јеврејског дечака обојена је његовим потоњим избором:

За један трен ока видех га пред собом, са уздигнутим рукама, једна му подланица сва у крви, са забаченом главом као код самртника. У том тренутку угледах први пут његово лице. Уста му напола отворена, усне беле, очи без погледа, разливане као вода, без икаква израза више, и одавно избежумљене. Ту је требало ударити (Андрић 2011: 231).

Приповедач овде, заиста, по први пут *види* (спознаје) да је његов једини, прави пут – пут победе у поразу. У сагласју са својом перцепцијом победе, приповедач бира не победу другог (тријумф), већ победу себе (превазилажење искушења кроз испаштање до уздизања).

3.3. Реч и покрет у приповеци ДЕЦА

Обрађујући проблем реализма као стваралачког метода Андрићеве прозе, Иво Тартаља полази од некадашњег Андрићевог псеудонима „Res“, те Андрићевих аутопоетичких исказа у којима се реализам (који је несумњиво у основи Андрићевог књижевног метода) тумачи као стварност, вероватност, уверљивост, истинитост: *не знам да ли је ово што радим, и како радим, реализам, али верујем да је – реалност* (Андрић 1976^b: 210). За Андрића реалност није ограничена само на појавност, већ се сагледава у споју свесног и несвесног, снова и слутња, те људских

односа (Тартаља 1979: 291).¹⁴ Управо ове (виртуелне) димензије Андрићевог текста биле су инспиративне за савремена когнитивнонаратолошка тумачења. Након дубљег увида у Андрићев читалачки опус, Иво Тартаља долази до одређених закључака у вези са утицајима на Андрићев књижевни метод; између осталог, Тартаља (1979: 287–288) налази да су на Андрића подједнако утицали и Вук Караџић као писац који је разумевао (и делима показивао) важност опажања, имао смисла за избор предмета и вештину налажења карактеристичних појединости, и Балзак који је за Андрића „откривач толиких варки“ (Тартаља 1979: 289), и пријатељ, песник, критичар и преводилац Милош Видаковић који је на уметност гледао кроз сазнајну и етичку функцију.¹⁵ У складу са оваквим виђењем уметности јесте и Андрићева оријентација ка гласу и покрету који, за разлику од речи као посредних сведочанстава, собом недвосмислено сведоче.

У исповести проседог инжењера и у причи некадашњег дечака превладава тишина која, са развојем фабуле, узраста у молитвено ћутање које води спознаји себе. Тишину која је испрва мотивисана приповедачевим страхом од ауторитета (вођа дечачке дружине, Милета и Палике), недостатком самопоуздања и одлучности, прате свега два покрета: несигурно показивање руком на место где се сакрио јеврејски дечак и сигуран покрет предаје (спуштање летве којом је требало ударити противника). У тишини, кроз свега два покрета, Андрић је и овог пута успео да наслика живот у малом у свим његовим фазама: од рођења, до *рађања* и „*васкрснућа*“ (преображаја).

3.4. Мотив тајне, ћутања и чарања

Мотив ћутања/тајне у Андрићевој поезици увек је у нераскидивој вези са поетиком стваралачког процеса било аутора, било његовог јунака – градитеља, приповедача... Поменуте мотиве и концепте пак наткриљује „свезнајућа прича“ која „саопштава“ знање од света и века, али увек тематски оријентисано ка стваралаштву. Парадоксално, чак и ћутање услед трауме, као што је случај у причи проседог инжењера у приповеци ДЕЦА јесте „чаралачко“: из ћутања се прича пробија, развија, (до)чарава. „Можда је тајна чаролије у чаролији тајне“, запитаће се проучаваоци Андрићевог дела управо над његовом тајном ћутања.

¹⁴ Важно је истаћи да Андрић реализам сагледава и као естетичку категорију, тачније да је такво виђење реализма примарно (повлашћено) у Андрићевој поезици.

¹⁵ Уп. *Уметност пружа разноврсне мисли и осећања, [...] шири круг индивидуе и помаже јој да доживи много, и свога и туђег, да проживи живот до у дно* (Нав. према: Тартаља 1979: 287–288).

4. (Де)конструкција наративног света приповетке ДЕЦА са аспекта филозофије егзистенцијализма

*Живот ми је постао горак напитака,
а ипак га треба примати кап по кап, полако, бројећи.*

С. Кјеркегор, Или – или

Андрићево познавање стваралаштва Серена Кјеркегора је неоспорно: његово дело и данас је део Андрићеве библиотеке.¹⁶ Андрићево „познанство“ са филозофијом овог данског филозофа збило се у Бечу. Мирослав Караулац (2010) наводи да је млади Андрић током 1913. године често изостајао из школе због читања дела Серена Кјеркегора до којег је, пак, дошао тумачећи његов утицај на Стриндбергово стваралаштво и свет романа СЛУЖАВКИН СИН и ГОТСКА СОБА. Од Беча и куповине књиге Или – или у месечним ратама од пет до двадесет круна, Кјеркегор постаје део Андрићеве личне библиотеке. У сплитској тамници Андрић опет чита Кјеркегора. Не можемо са сигурношћу рећи да ли је случајно, или намерно, Андрићев пријатељ Нико Бартуловић међу личне ствари сплитског тамничара ставио Кјеркегову књигу, али утицај филозофије „Данског Сократа“ на Андрићеву песничку збирку ЕХ РОНТО вишеструко је потврђен у историји рецепције стваралаштва нашег нобеловца. Караулац (2010) наводи да су у ЕХ РОНТУ „све велике Кјеркегорове речи на окупу, свака на својој степеници, на силаску ка круговима очаја; свирепе ране у свирепој самоћи...“ Савремена истраживања утицаја Кјеркегорове филозофије на Андрићево дело махом су се тичала рукописа ДНЕВНИК САМУИЛА ФРАЈА из Андрићеве заоставштине, тумаченог као разговор младог Андрића са старијим Кјеркегором. Међутим, истраживања Мирослава Караулца оспорила су Андрићево ауторство овог рукописа.

Почетак Кјеркегоровог Или – или проблематизује несрећу као стваралачки мотив: „блага ватра“ (савести) кроз крик може узрасти до „слатке музике“ (ослобађања терета савести) (Кјеркегор 1990: 22). Управо таквим путем трауматизовано искуство младог дечака кроз исповест проседог инжењера узраста у „песму у прози“ о „малим људима“, деци, великим боловима и дугим патњама (Андрић 2011: 232). Приповетком ДЕЦА зрели („позни“) Андрић враћа се раним („тамничким“) патњама изнова проблематизујући појам слободе. У овој приповеци тамница је у самој индивидуи, што нас изнова упућује на прожимање са Кјеркегоровим делом, и то кроз аспект разматрања односа појединца и заједнице. Пишући о овом проблему у контексту Кјеркегоровог

¹⁶ О инвентару Андрићеве личне библиотеке в. Томић, Даринка, БИБЛИОТЕКА ИВЕ АНДРИЋА, Iп: *Из музејске праксе* 1/2, 1989. С. 85–88.

филозофског система, Бојан Благојевић (2016: 82) закључује да је „скептицизам [...] потребан да би се на прави начин поново јавио развој појединца“ и да је „од троструког односа који је појединцу доступан у 'савршеном и нормалном односу' (однос са самим собом, са другима и са идејом), појединцу остао још само један: однос са самим собом.“ Појединац изопштен из заједнице – дечак/проседи инжењер – изнова се изграђује својом исповешћу. Лик проседог инжењера обликује се као Кјеркегоров „аутентични појединац“ (Благојевић 2016: 83) који преузима одговорност за своје одлуке и „коме не треба нека одређена идеја (народа, класе и сл.) која ће га ујединити са другим појединцима и који се према другим појединцима не односи посредством јавности, нити се од других појединаца потпуно одваја, већ који прихвата бригу и одговорност за развој њихове аутентичности“ (Благојевић 2016: 83). Проседи инжењер, појединац на линималној позицији заједнице својом исповешћу иступа пред њу, преузимајући пуну одговорност за своје и *дечје* поступке и постижући јединство са самим собом (у контексту приповетке: са доживљајним *ја*). А ланац приповедача и рецепијената који је у основи Андрићевог наратива сведочи и о поновном успостављању заједништва појединца и колектива. Финале приповетке ДЕЦА у знаку је приповедачаевог разумевања и љубави према себи и својим поступцима. Чак и у експлициту приповетке ДЕЦА: *Али то је већ био заборав, смрт детињства* (Андрић 2011: 233) налазимо ехо (и деконструкцију) Кјеркегорове мисли: „Са сваким доживљајем обављам крштење заборав за вечан живот сећања.“ (Кјеркегор 1990: 43) Заборав, тачније „заборав“ у Андрићевој интерпретацији је опрост (себи и другима); тек након заборав, сећање се може похранити као део искуства, доприносићи његовој целини.

5. Закључак

Историја рецепције приповетке ДЕЦА показује да се упориште за савремена методолошка преиспитивања налази пре свега у њеној форми базираној на исповести кроз приказивање кључних искуствених сцена и њихову наративну рефлексију са аспекта зрелог *ја* проседог инжењера, али и у проблематизовању и превредновању суштинских животних елемената и човекових стања (рођења и смрти; пролазности и трајности; заборав и сећања; стрепње и страха), те увек актуелних социјалних и филозофских релација појединца и заједнице. У перманентном дослуху са савременим читаоцем, приповетка ДЕЦА изнова га позива да се врати исходишту, како би спознао себе. До њега се долази озбиљном „игром“ са страхом и смелашћу. Кроз више њених фаза појединац се уздиже до саме суштине етике и религије. Тада се почиње изнова градити. Кроз перманентне преображаје Андрићевог јунака и слушалаца његове приче, појединац се уздиже *изнад побједа*.

Извори

- Андрић 1935: Андрић, Иво. Разговор са Гојом. In: *Српски књижевни гласник*, н. с., 44/1. С. 1–15.
- Андрић 1947: Андрић, Иво. Белешке за писца. In: *Младост*. Бр. 3/1947, 7–8. С. 4.
- Андрић 1961: Андрић, Иво. Говор Иве Андрића на свечаној вечери у Стокхолму. In: *Политика*. Бр. 17305. 11. 12. 1961. С. 2.
- Andrić 1963: Andrić, Ivo. Деса. In: *Sabrana djela – knjiga deveta*. Zagreb: Mladost.
- Андрић 1976^a: Андрић, Иво. Белешке за писца. In: *Сабрана дела*. Београд. Књига 12.
- Андрић 1976^b: Андрић, Иво. Знакови поред пута. In: *Сабрана дела*. Београд. Књига 14.
- Андрић 1981: Андрић, Иво. *Стазе, лица, предели*. Београд: Просвета.
- Андрић 2002: Андрић, Иво. *Деца и друге приповетке*. Нови Сад: Ризница лепих речи.
- Андрић 2011: Андрић, Иво. Деца. In: Гордић, Славно (прир.). *Иво Андрић II. Десет векова српске књижевности*. Књига 56. Нови Сад: Издавачки центар Матице српске. С. 229–233.
- Andrić 2018: Andrić, Ivo. *Ex Ponto; Nemiri; Lirika*. Zrenjanin: Sezam book.
- Андрић 2021: Андрић, Иво. *Деца и одабране приповетке*. Чачак: Пчелица.
- Андрић 2008: Андрић, Иво. Изабрана проза: приповијетке. In: *Растко*, <https://www.rastko.rs/rastko/delo/12297> (Стање 5. 9. 2021)
- Максимовић 1954: Максимовић, Десанка. *Страшна игра: приповетке*. Београд: Просвета.

Литература

- Благојевић 2016: Благојевић. *Бојан Кјеркегор о појединцу и заједници*. Београд – Ниш: Српско филозофско друштво – Филозофски факултет Универзитета.
- Богдановић 2011: Богдановић, Милан. ИВО АНДРИЋ: НЕМИРИ. In: Јеремић, Вука; Михаиловић, Драгана (аутори изложбе и каталога). *Како је тумачен Иво Андрић*: каталог изложбе поводом 100 година од првог објављеног рада и 50 година од добијања Нобелове награде, Београд: Филолошки факултет Универзитета – Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“ – Задужбина Иве Андрића. С. 56.

- Величковић 1994: Величковић, Станиша. *Књижевни процес*. Ниш: Филозофски факултет.
- Veličković 2012: Veličković, Nenad. Andrić u čitankama. In: Lešić, Zdenko; Duraković, Ferida (ur.). *Ivo Andrić – 50 Years Later*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. S. 103–110.
- Делић 2012: Делић, Јован. Пјесник изнад побједа и власти: о једној параболу и једној тематској линији у поезији Ива Андрића. In: Кузмановић, Рајко (ур.). *Андрић између истока и запада: зборник радова*. Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске. С. 181–194.
- Живојиновић 2011: Живојиновић, Велимир. Приповедачко дело Иве Андрића. In: Јеремић, Вука; Михаиловић, Драгана (аутори изложбе и каталога). *Како је тумачен Иво Андрић*: каталог изложбе поводом 100 година од првог објављеног рада и 50 година од добијања Нобелове награде. Београд: Филолошки факултет Универзитета – Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“ – Задужбина Иве Андрића. С. 59.
- Ивановић 2014: Ивановић, Милена. Андрићева приповетка ДЕЦА у осмом разреду основне школе – изазов у стваралачкој настави књижевности. In: *Иновације у настави*. Београд: Учитељски факултет Универзитета у Београду. Год. 27, бр. 1. С. 105–117.
- Илић 2021: Илић, Јована. Иво Андрић, ДЕЦА: обрада. In: Младеновић, Благојевић, Невена (ур.). *РТС Планета „Моја школа“*, <https://mojaskola.rtsplaneta.rs/show/2087135/615/os8-srpski-jezik-i-knjizevnost-124-cas-ivo-andric-deca-obrada> (Стање 17. 8. 2021).
- Јакобсон 2011: Јакобсон, Пер. Сан о идеалној комуникацији. In: Јеремић, Вука; Михаиловић, Драгана (аутори изложбе и каталога). *Како је тумачен Иво Андрић*: каталог изложбе поводом 100 година од првог објављеног рада и 50 година од добијања Нобелове награде, Београд: Филолошки факултет Универзитета – Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“ – Задужбина Иве Андрића. С. 75–76.
- Караулац 2010: Караулац, Мирослав. *Рани Андрић*. Београд: Филип Вишњић.
- Кјеркегор 1990: Кјеркегор, Серен. *Ili – ili*. Sarajevo: Veselin Masleša – Svjetlost. 714 s.
- Кољевић 2012: Кољевић, Светозар. У клопкама различитих светова. In: Рајко Кузмановић (гл. ур.). *Андрић између истока и запада: зборник радова*. Бања Лука: Академија наука и уметности Републике Српске. С. 23–36.

- Liović 2019: Liović, Marica. Svjetlo i tama u pripovijetkama iz zbirke DECA. In: Tošović, Branko (Hg./ur.). *Andrićeva Sunčana strana / Andrićs Sonnenseite*. Graz – Beograd – Banjaluka: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske – Svet knjige – nmlibris. T. 12. S. 433–450. [Andrić-Initiative: Ivo Andrić im europäischen Kontext – Ivo Andrić u evropskom kontekstu, tom 12]
- Liović Grigić 2012: Liović Grigić, Marica. Motiv straha u kratkim prozama u zbirci DECA. In: *Hum*. Mostar. Br. 8. S. 277–287.
- Милатовић 1996: Милатовић, Вук. *Књижевно дело Иве Андрића у настави*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Милосављевић Милић, Вукићевић 2014: Милосављевић Милић, Снежана; Вукићевић, Драгана. *Огледавања – Лаза Лазаревић и Симо Матавуљ*. Ниш: Филозофски факултет. 393s.
- Милосављевић Милић 2016: Милосављевић Милић, Снежана. *Описна нарација и њени трансмедиијални аспекти у роману Крила Станислава Кракова*. In: *Филолог – часопис за језик књижевност и културу*. Бања Лука. Бр. 13. С. 239–254.
- Мркаљ 1996: Мркаљ, Зона. Иво Андрић у читанкама прошлог и овог века. In: Мркаљ, Зона (ур.). *Братство*. Београд: Друштво „Свети Сава“. Бр. 21. С. 25–37.
- Николић 2012: Николић, Наташа. Приповетка ДЕЦА у наставној пракси: радионица за превенцију насиља (90 минута). In: *Јеврејска дигитална библиотека*, <http://jevrejskadigitalnabiblioteka.rs/bitstream/id/2123/BOO1522nikolicdeca.pdf> (Стање 10. 9. 2021)
- Prelević 1989: Prelević, Rade. *Andrić i Krleža kao pisci detinjstva*. Banja Luka: Glas. 120 s.
- Тартаља 1979: Тартаља, Иво. *Приповедачева естетика*. Београд: Нолит.
- Тартаља 2011: Тартаља, Иво. Урезивање знакова. In: Јеремић, Вука и Михаиловић, Драгана (аутори изложбе и каталога). *Како је тумачен Иво Андрић: каталог изложбе поводом 100 година од првог објављеног рада и 50 година од добијања Нобелове награде*, Београд: Филолошки факултет Универзитета – Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“ – Задужбина Иве Андрића. С. 9–11.
- Tokin 2012: Tokin, Marina. Recerpcija Andrićeve zbirke pripovedaka DECA u starijim razredima osnovne škole. In: Tošović, Branko (Hg./ur.). *Ivo Andrić – Literat und Diplomat im Schatten zweier Weltkriege (1925–1941) / Ivo Andrić – književnik i diplomata u sjeni dvaju svjetskih ratova (1925–1941)*. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. S. 341–348. [Andrić-Initiative: Ivo

Andrić im europäischen Kontext – Ivo Andrić u evropskom kontekstu, tom 5]

Томић 1989: Томић, Даринка. Библиотека Иве Андрића. In: *Из музејске праксе* 1/2, Београд:

Спомен Музеј Иве Андрића. С. 85–88.

Mirjana Bojanić Ćirković (Niš)

Reading strategies of the short story CHILDREN by Ivo Andrić

In the more than eight-decade-long history of reception of Andrić's short story CHILDREN, we notice not only its inspiration for various contextual and interdisciplinary interpretations, but also its great importance, among other things confirmed by its representation in curricula prescribed by ministries of several countries. great influence on the formation of the readers personality from primary school age onwards. The aim of this paper is to point out several dominant aspects of the interpretation of the short story CHILDREN immanent to Andrić's poetics and represented among contemporary readings of this writer's work. The focus of the paper is on the following problems: interpretation of the short story CHILDREN in teaching practice, through possible reading frameworks (formal, contextual – poetic and international thematic framework) and through application of modern cognitive-narratological concepts of reading as immersion, transfection identity of group character and poetics of children. The final part of the paper is a draft of a deconstructivist reading of Andrić's short story CHILDREN from the aspect of philosophy of existentialism. In the conclusion of the paper, the artistic value of the short story CHILDREN is revalued from the angle of modern methodological paradigms.

Мирјана Бојанић Ћирковић

Универзитет у Нишу

Филозофски факултет

Департман за србистику

Ђирила и Методија бр. 2

18105 Ниш

mirjana.bojanic.cirkovic@filfak.ni.ac.rs